

УДК 342(477)

DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i2.2140>**І. Завальнюк,**кандидат юридичних наук,
суддя

Одеського окружного адміністративного суду

ГЕНЕЗА ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОГО ФЕНОМЕНА СПРАВЕДЛИВОСТІ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ В КОНСТИТУЦІЙНОМУ ПРАВІ

Постановка проблеми. Враховуючи, що поняття справедливості змінюється в різні історичні епохи, сама постановка питання про загальне поняття справедливості, на наш погляд, стає необхідною, особливо коли мова йде про її трактування з точки зору глобальних інтересів людства, природних і невід'ємних прав людини. Що стосується конституційного права, то дослідження поняття справедливості є невід'ємною частиною теоретичної основи права на судовий захист, права на змагальний судовий процес, права на законний і справедливий розгляд. Вимога справедливого суду є основоположним початком діяльності з врегулювання спорів, віднесених до компетенції судів. Вихідним законодавчим джерелом даної вимоги стала Конституція України, яка відображає демократичні принципи побудови сучасного українського суспільства. Поряд з іншими фундаментальними положеннями Конституція України опосередковано вказує на віру в справедливість, як на історичну традицію і невід'ємну частину моральної основи соціальної організації в рамках нової української державності. Таким чином, дослідження конституційно-правових аспектів здійснення справедливості, особливо в ході судового розгляду, на сучасному етапі становить значний теоретичний і практичний інтерес. Проблема справедливості судового розгляду в конституційно-правовому

полі носить багатогранний характер, і її розгляд в силу цього передбачає всебічний комплексний підхід, дослідження різних аспектів.

Метою статті є аналіз науково-правових поглядів вітчизняних та зарубіжних вчених і практиків з питань визначення філософсько-правового феномену справедливості судового розгляду в конституційному праві. В рамках дослідження поставлено задачі: виявити співвідношення понять «справедливість» і «право», намітити шляхи вдосконалення законодавчого і правозастосовного процесів в конституційно-правовій площині.

Аналіз наукових публікацій. До дослідження категорії справедливості правосуддя та права на справедливий суд у своїх роботах зверталися такі науковці як: О. Белінська, С. Бондарчук, Ш. Гасс, Н. Грень, В. Городовенко, О. Гришук, С. Демченко, О. Дзьобань, І. Жаровська, О. Зайчук, В. Землянська, І. Ізарова, В. Комаров, В. Литвин, С. Лунін, А. Олійник, М. Погорецький, С. Прилуцький, О. Прокопенко, П. Рабінович, Н. Сакара, В. Тацій, Т. Цувіна, С. Шевчук та інші.

Виклад основного матеріалу. Проблема забезпечення справедливості судового розгляду вимагає не тільки системного підходу до аналізу відповідних процесуальних норм та інститутів, а й оновлення наявних теоретичних і законодавчих поглядів на її вирішення. У зв'язку з цим

видається логічно правильним і методологічно обґрунтованим вивчення поняття справедливості в різних історичних умовах і філософських інтерпретаціях. Дане дослідження дозволить виявити співвідношення понять «справедливість» і «право», намітити шляхи вдосконалення законодавчого і правозастосовного процесів в конституційно-правовій площині.

Справедливість в різний час і у різних народів розумілася вельми неоднаково. У гомерівській Греції справедливість розглядалася з ідеалістичних позицій, що взагалі було характерно для античного світогляду. Стародавні елліни розглядали право як форму існування божественних законів, справедливих за своєю сутністю. Справедливість розумілася як певний зразок, який являє собою моральну основу для регулювання людської поведінки. Дотримання даного зразку в поведінці і законодавчій діяльності в однаковій мірі повинно було задовольняти інтересам всіх представників суспільства [13, с. 21].

Розвиваючи філософську думку в цьому напрямі, піфагорійці прийшли до висновку, який згодом стане основою для більшості вчень про справедливість і на багато століть визначить вектор філософських досліджень даного поняття. Піфагорійці сформулювали положення про те, що сутність принципу справедливості полягає у відплаті іншому рівним.

Філософи Стародавньої Греції намагалися з'ясувати, звідки походить справедливість – з космосу або божественного, ідеального світу; природи або земного, людського життя. «Те, що вважається справедливим, – вказував Демокріт, – не є справедливим; несправедливим в той же час є те, що протирічить природі». Таким чином, Демокріт зумовлював існування загального принципу справедливості, здатного однаково застосовуватися до усіх суспільних відносин, і суб'єктивних принципів, які вважалися справедливими окремими

соціальними групами, але не були такими для інших людських спільнот [11, с. 188].

Софісти, зокрема Протагор, Горгій, Гіппій, Антифонт, Каллікл, Лікофрон і Алкідам Елейський розглядали справедливість як одну з людських чеснот. Погоджуючись з вченням Демокріта про поділ соціальних норм на «природні» і «штучні», софісти, тим не менш, були далекі від того, щоб вважати різні суспільні інститути, в тому числі державу і право, чимось, що приносить шкоду і зневажає справедливість. Навпаки, софісти високо оцінювали досягнення людської культури, в тому числі, норми законів, по-різному, однак, оцінюючи їх справедливість.

Наприклад, Антифонт вважав дійсно справедливими такі закони, які в однаковій мірі регулюють поведінку всіх людей, незалежно від соціального походження і країни проживання. Суть справедливості, на думку Каллікла і Лікофрона, зводиться до правила: сильний велить слабким і стоїть вище слабкого. Тому вони критикували норми права, що встановлюють рівність і еквівалентність в якості основних засад справедливості. Всі істоти різні за своїми здібностями, тому панування слабкого над сильним відповідає самій природі речей і має вважатися вищою справедливістю. Право не в силах виправити природу людей і, отже, не може бути несправедливим. Тому право, на думку філософів, лише оформляло справедливість, що походить від законів природи, і має вигляд нерівності [13, с. 56].

Алкідам Елейський виходив з того, що, незважаючи на нерівні здібності людей, права, дані їм природою, завжди однакові. Справедливість полягає в тому, щоб зберігати баланс природних прав, реалізованих у відносинах між людьми. Справедливість в такому розумінні і повинна лежати в основі правових норм, створюваних людиною. Таким чином, Алкідам

Елейський виходив з того, що право є інструментом досягнення соціальної гармонії, і, внаслідок цього, вважав право необхідною умовою і однією з форм існування справедливості [16].

Подальший теоретичний розвиток поняття справедливості в конституційно-правовому полі пов'язаний з ім'ям великого давньогрецького мислителя Сократа. Філософ критично оцінював навколишній світ і в своїх вченнях виходив з того, що у всіх проявах буття, в тому числі в природі і відносинах між людьми, є як справедливі, так і несправедливі засади. У зв'язку з цим пізнання людини має бути спрямоване на вивчення гармонії і в природі, і в соціальних відносинах. Засади справедливості, згідно з вченням Сократа, обов'язково повинні бути присутніми в праві.

Філософська доктрина Сократа стала основою для подальшої розробки конституційно-правової теорії справедливості в працях його учня Платона. Одним з фундаментальних положень його теорії була концепція про «належну міру», тобто вчення про рівність, як невід'ємну частину поняття справедливості [2, с. 53].

Керуючись концепцією ідеального світу, Платон не протиставляв право справедливості, але, навпаки, подібно Сократу, виходив з того, що законне і справедливе – це одне і теж. Однак закони, на думку Платона, повинні бути «визначенням розуму», тобто мають створюватися філософами, які пізнали суть речей. Таким чином, згідно Платону, право має будуватися на основі справедливості, тому що це найбільшою мірою оптимізує суспільні відносини [8, с. 256].

Значний внесок у розробку конституційно-правової теорії справедливості, зокрема, вніс Аристотель. Питання про сутність поняття справедливості Аристотель розглядав при аналізі політики та етики, тому що виходив з того, що справедливість має дуалістичну природу. Справедливість, згідно з вченням Аристотеля, може

виступати в якості однієї з позитивних рис характеру людини, і в цьому сенсі справедливість є етичною категорією. Інший прояв справедливості полягає в тому, що дане поняття виражає відому міру ставлення однієї людини до іншої. В останньому аспекті справедливість розглядається Аристотелем як складова частина політики. Аристотель ототожнював поняття справедливості і права, розглядаючи останнє як форму прояву першого. В якості найважливішої складової поняття справедливості Аристотель розглядав категорію рівномірності. У цьому аспекті справедливість піділяється на розподіляючу і зрівнюючу. Розподіляюча справедливість застосовується при поділі будь-яких благ між членами суспільства. Зрівнююча – діє в рамках цивільно-правових угод і служить еквівалентом процесу обміну між учасниками угод. Аристотель не тільки абсолютно точно вказав на об'єктивні і суб'єктивні фактори, що визначають природу поняття справедливості, а й чітко визначив межі їх реалізації. Суб'єктивні фактори справедливості впливають на оцінку заслуг людини перед суспільством і, в кінцевому підсумку, на розподіл благ. Об'єктивні фактори справедливості не залежать від волі і свідомості людини і є основою процесу обміну в цивільно-правових угодах, дозволяючи співвіднести витрачені зусилля з отриманим результатом. Дана позиція певною мірою відповідає розподілу права на приватне та публічне [1, с. 119].

Концепцію договірної характеру справедливості висунув Епікур. Категорія «корисності», за Епікуром, є головною складовою поняття справедливості. Правила, що застосовуються для найбільш оптимальної побудови, розвитку і завершення конкретних суспільних відносин, мають властивість «корисності», отже, є справедливими. Епікур також переосмислив суб'єктивний фактор у категорії справедливості. Суб'єктивний фактор

детермінується системою цінностей конкретної соціальної групи в певний відрізок часу. Внаслідок того, що цінності суспільства постійно зазнають змін, поняття справедливості, тобто спосіб найбільш оптимальної побудови суспільних відносин, також динамічно розвивається [6, с. 221].

Конституційно-правова теорія справедливості отримала подальший свій розвиток в навчаннях давньогрецьких і римських стоїків, які виходили з природно-правової концепції світобудови, з рівності всіх людей і відповідності їх потреб загальним законам природи. Стоїки відкидали існування суперечливих інтересів різних соціальних груп всередині суспільства і на цій основі визнавали такими, що не відповідають законам природи різні державні утворення і норми права, якщо останні захищали інтереси не всього суспільства в цілому, а окремих груп. Таким чином, стоїки виходили з того, що право має бути засобом, який забезпечує реалізацію ідеї суспільної користі.

Продовження теоретичного розвитку поняття справедливості і співвідношення даної категорії з конституційним правом було пов'язано з працями Цицерона, на думку якого сутність категорії «справедливість» полягає в тому, що «вона віддає кожному своє і зберігає рівність між ними». Закони природи, на думку Цицерона, повинні були бути критеріями справедливості людських законів. У зв'язку з цим, Цицерон вказує на можливість існування несправедливих законів, тобто таких, які не відповідають законам природи [14, с. 67].

Подальша детальна розробка поняття справедливості та основних аспектів співвідношення справедливості і права була пов'язана з іменами знаменитих давньоримських юристів, таких як Папініан, Ульпіан, Флорестін, Модестін, Юстиніан, Цельс, Трибоніан, Сабін, Сцевола, Юліан, Марцелл та ін.

Римські юристи слідували вченням філософів, які вказували, що справед-

ливістю є відповідність законам, що встановлені природою і визначають природні потреби кожної людини. У зв'язку з тим, що природні потреби однієї людини тотожні потребам іншої, важливою складовою категорії справедливості визначалася рівність. Тому справедливість в розумінні римських юристів означала, в першу чергу, рівність і еквівалентність.

З питання про взаємодію справедливості і права в уявленнях римських юристів відомий дослідник Л. Грінберг висловив думку, яка найбільш точно, на наш погляд, характеризує дане співвідношення: «справедливість у римських юристів набуває вигляду сили, що стоїть над правом, яке повинно, на їхню думку, бути її реалізацією». Римські юристи виходили з розуміння справедливості як правила, створеного до появи права і існуючого поза правових норм. Завданням законодавця, метою якого є створення справедливих законів, стає виявлення зазначених природних або божественних правил справедливості, і побудова правових норм з урахуванням даних правил [16].

Особливістю середньовічних теорій справедливості і права, які формували конституційно-правовий фундамент сучасних держав, був їх тісний зв'язок як з уявленнями античних філософів, так і з теологічними поглядами мислителів даного періоду.

Цікавим, на наш погляд, представником філософської думки раннього середньовіччя, який приділив у своїх працях особливу увагу розгляду питань про справедливість і право, був Фома Аквінський. В основу його вчення була покладена категорія свободи особистості, що розумілася як діяльність людини відповідно до розумно пізнаної необхідності. За даною теорією розумно пізнана необхідність, заснована на засадах божественної світобудови, і становить сутність категорії справедливості. З вчення Фоми Аквінського випливає, що закони, створені для загального

блага, іншими словами, для задоволення потреб всіх людей, суть справедливих закони. Разом з тим, людські закони, на думку Фоми Аквінського, не завжди відповідають критерію справедливості. Якщо закони прямо протилежні божественній меті людського буття, спрямовані не на оптимальну організацію соціальної взаємодії, а на руйнування зв'язків божественного і людського світів, вони не повинні виконуватися [3].

Після Фоми Аквінського певним внеском у розвиток категорії справедливості та її співвідношення з правом стала діяльність середньовічних юристів – представників шкіл глосаторів і коментаторів (постглосаторів).

Глосатори не пов'язували категорію справедливості з об'єктивними законами природи, що визначають потреби людини, а також суб'єктивним світовідчуттям людини, детермінованим системою цінностей навколишнього суспільства. На їхню думку, справедливість полягала в правильному тлумаченні і застосуванні римських законів, заснованому на використанні аналізу і синтезу нормативного матеріалу. Ю. Тодика наступним чином визначав співвідношення категорії справедливості і приписів римського права в уявленнях середньовічних юристів: «на противагу колишній свободі поведінки з позитивним правом і свободі суддівського розсуду, Болонська школа вимагала, щоб суддя, відмовившись від своїх суб'єктивних уявлень про справедливість, тримався позитивних норм закону».

Коментатори виводили поняття справедливості з природних законів світобудови, що визначають природу людини і сутність суспільних відносин. Оцінюючи римське законодавство на предмет відповідності критеріям справедливості, коментатори не використовували результати цієї оцінки для вдосконалення римського законодавства з метою пристосування до нових умов. Якщо норма

римського права підходила для регулювання існуючих суспільних відносин, то вона підлягала застосуванню. В іншому випадку, на думку коментаторів, норму потрібно було тільки ігнорувати, але змінювати будь-яким чином її зміст було не можна.

Таким чином, для середньовічних коментаторів справедливість, виведена з природних законів буття, була методом поділу норм права на ті, що підлягають і не підлягають застосуванню. При цьому догматичне розуміння джерел римського права не дозволяло застосовувати критерії справедливості для вдосконалення і пристосування норм римського права до нових умов.

Якісно новий період розвитку в конституційно-правовому розумінні категорії справедливості пов'язаний з філософією права Нового часу. Філософська спадщина Гроція, Бекона, Гоббса, Локка, Монтеск'є, Руссо, Канта, Гегеля та інших видатних мислителів Нового часу стала значним внеском у становлення сучасного розуміння справедливості і права.

Гуго Гроцій стояв біля витоків створення нової раціоналістичної філософії права і держави. Справедливість Гроцій розглядав як філософську категорію, що означає відповідність природним законам людського буття. Справедливість по Гроцію є необхідною ознакою права: «бо право тут означає не що інше, як те, що є справедливим, при цьому переважно в негативному, а не в ствердному сенсі, так як право є тим, що не суперечить справедливості. Суперечить справедливості, зокрема те, що є противним до природи істот, які володіють розумом» [15, с. 78]. Людина за допомогою розуму має пізнавати закони природи і створювати правові приписи відповідно до даних законів.

Продовжувачами природно-правового підходу до конституційно-правового розуміння категорії справедливості стали: Ф. Бекон, Т. Гоббс, Д. Локк і Ш. Монтеск'є.

«Люди, – обґрунтовує природно-філософську концепцію справедливості Ф. Бекон, – володіють вже від природи певними моральними поняттями, сформованими під впливом природної сутності та природних законів, таких як справедливість, несправедливість». Згідно з цими поглядами, Бекон визначає три джерела несправедливості – насильство як таке, зловмисну підступність, що прикривається ім'ям закону, і жорсткість самого закону. Тим самим, Бекон вказує на відмінність між справедливим законом, тобто правовим приписом, який відповідає належному, і несправедливим законом, тобто такою нормою, яка суперечить законам соціальної взаємодії і, отже, не підлягає застосуванню для регулювання суспільних відносин [4, с. 261].

Згодом нове оригінальне розуміння співвідношення природних законів, справедливості і права отримало відображення у філософських поглядах.

На основі власної концепції природного права Т. Гоббс виводить цілий ряд фундаментальних законів людського буття, які є незмінними і вічними: перший закон – слід шукати миру і слідувати йому; другий закон – у разі згоди інших людей людина повинна погодитися відмовитися від права на всі речі в тій мірі, в якій це необхідно в інтересах миру і самозахисту; третій закон – люди повинні виконувати укладені ними угоди. Саме третій закон, на думку Т. Гоббса, і є джерелом і початком справедливості. Таким чином, Т. Гоббс розуміє справедливість як наслідок договірних відносин між людьми з основних питань людського буття, метою яких є збереження життя і забезпечення найбільш оптимальної соціальної взаємодії. Справедливість за Т. Гоббсом є невід'ємною частиною права як форми прояву владних повноважень держави. З цього випливає, що Т. Гоббс розуміє право як незмінно справедливий феномен [16].

Д. Лок вказував на необхідність законодавця дотримуватися при створенні правових приписів вимог природного права. «Закон природи, – вказував Д. Лок, – виступає єдиним для всіх людей, для законодавців в такій же мірі, як і для інших. Ті закони, які вони створюють для спрямування дій інших людей, повинні, так само, як їх власні дії і дії інших людей, відповідати закону природи, тобто Божої волі, проявом якої він є» [16].

З вищевикладеного випливає висновок, що справедливість розглядалася Д. Локом як критерій відповідності правових приписів, які регулюють взаємодію людей, законам природи, що детермінує характер суспільних відносин.

Спираючись на природно-правову концепцію, Ш. Монтеск'є вказує на об'єктивний характер справедливості. У зв'язку з цим особливого значення Ш. Монтеск'є надає дослідженню об'єктивно існуючих факторів, що детермінують зміст категорії справедливості. Ш. Монтеск'є вказує на необхідність відповідності нормативних приписів «духу законів», тобто таких об'єктивних факторів, як форма правління, географічне розташування країни, її клімат, спосіб життя населення, схильності, звичаї тощо. Крім того, в якості особливого ряду факторів Ш. Монтеск'є називає необхідність врахування взаємозв'язку законів, цілей законодавця тощо [15].

Таким чином, справедливість, в розумінні Монтеск'є, є певною категорією, яка визначається природними факторами, існуючими об'єктивно. Ряд факторів визначається початковими потребами, існуючими в будь-який час і в будь-яких умовах життя людини. Інші фактори залежать від локальних особливостей життя конкретної спільноти. У зв'язку з цим, в розумінні справедливості існують як загальні моменти, так і відмінності. Закони, що становлять зміст позитивного права, повинні відповідати як загальним вимогам справедливості,

так і локальним, обумовленим специфікою життя даної спільноти.

Новий розвиток конституційно-правового філософського розуміння справедливості і його співвідношення з правом пов'язано з ім'ям Жан-Жака Руссо. У філософському трактаті «Про суспільний договір» Ж.-Ж. Руссо висунув свою інтерпретацію вчень про природний стан і договірне походження держави. У розумінні Ж.-Ж. Руссо справедливість є певним продуктом розумової діяльності, детермінованим не тільки законами природи, які визначають потреби людини, а й іншими умовами і закономірностями, виявленими в результаті пізнавальної діяльності. Відповідно до цих уявлень, питання про співвідношення справедливості і права вирішується на користь створення справедливого права на основі суспільного договору [9, с. 301].

Значний внесок у подальший розвиток конституційно-правових поглядів на категорію справедливості та її співвідношення з правом був внесений Імануїлом Кантом. Кантовське розуміння справедливості тісно пов'язане з категорією свободи людини, властивою їй з самого початку існування. Суть категорії справедливості полягає в тому, що здійснення людиною своєї свободи волі не повинно призводити до утиску свободи волі інших людей. Спираючись на дане розуміння справедливості, І. Кант формулює сутнісні характеристики права, як соціального феномена. «Право, – за словами І. Канта, – це сукупність умов, за яких свавілля однієї особи сумісне зі свавіллям іншої з точки зору загального закону свободи» [6, с. 221].

Проблема справедливості і співвідношення даної категорії з правом особливе місце займає у творчості Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля. Центральне місце у філософії права Гегеля займає Категорія об'єктивного духу, під яким розуміється конкретний щабель розвитку цивілізації на кожен даний період часу. Свобода,

властива людині і являючись її необхідним атрибутом, спочатку була неусвідомленою і суб'єктивною. Після появи держави свобода вперше отримує об'єктивізацію у вигляді правових приписів. Справедливість, в розумінні Гегеля, постає як ідея права. Таким чином, в розумінні Гегеля, справедливе право повинно ґрунтуватися на розумі, тому що тільки в цьому випадку воно буде відповідати об'єктивно існуючій волі людського індивіда та їх спільноті [2, с. 141].

Автором однієї з найцікавіших концепцій справедливості, що вплинули на формування сучасного конституційного права є, на наш погляд, відомий західний дослідник Ганс Кельзен. Відштовхуючись від інтуїтивного методу пізнання справедливості, Г. Кельзен зробив висновок, який свідчить про те, що «справедливість є логічно непізнаваною» та являє собою «іраціональний ідеал». Критикуючи природно-правові теорії, Г. Кельзен вказує, що вони, в кінцевому підсумку, зводяться до пошуку єдиного критерію оцінки права на предмет відповідності справедливості. Тим часом, на думку Г. Кельзена, критерію абсолютної справедливості не існує. У пізнанні справедливості безпосередньо присутній соціальний інтерес. Тому одне вчення вважає в якості критерію справедливості примат приватної власності, інше – колективної власності, третє – демократію, четверте – автократію тощо [15, с. 112].

У новітній час питання конституційно-правового феномену справедливості також було об'єктом уваги дослідників.

У зарубіжній філософії ряд вчених висунули думку про неможливість вирішення проблеми справедливості. С. Стоун в книзі «Людське право і людська справедливість» пише: «як і самі проблеми етичної і політичної філософії, проблеми теорії справедливості ніколи не можуть бути вирішені, так як кожна зміна людства і його

оточення викликає перегляд існуючих оцінок відповідно нової ситуації; з особливою необхідністю це проявляється в нашому рухомому демократичному суспільстві» [15, с. 118].

Один з теоретиків правового реалізму К. Ллевелін говорив про те, що справедливість може бути «досягнута за допомогою права», яке розуміється як продукт правотворчої діяльності судді. Кожна свідомо людина має свої власні уявлення про справедливість, а в пошуках суддею справедливості основна роль відводиться його інтуїції, яка безпосередньо пов'язана з його класовою правосвідомістю, з інтересами певних політичних угруповань, яким суддя зобов'язаний призначенням на цю посаду. Тому «чисту» справедливість, що не залежить ні від особистих поглядів, ні від смаків різних людей, К. Ллевелін називав «вічною ціллю, недосяжною за своєю природою». Він стверджував, що говорити про справедливість «над правом» безглуздо. Фактично справедливість не є критерієм діяльності судді, оскільки його справедливість не вимірюється ні законом, ні загальнолюдськими нормами справедливості, ні яким-небудь іншим «вимірником». Таким чином, інтуїтивно знайдене суддею рішення і створене ним право призводить до виникнення «реальної» справедливості, справедливості «під правом», а в деяких випадках взагалі «поза правом».

Такий підхід до пошуку справедливого рішення знаменує крайній суб'єктивізм, який проявляється, як уже зазначено, в єдності та взаємодоповненні двох аспектів правосуддя, що впливають з принципу «вільного розсуду», «вільного пошуку справедливості» – суб'єктивізму особистого і суб'єктивізму соціального [16].

Починаючи з 50 років ХХ століття, зарубіжна філософія права стрімко рушила від формули «справедливість під правом» до формули «справедливість над правом».

Л. Лакамбра назвав справедливість «конститутивним принципом права»,

а в цьому сенсі право є «поглядом від справедливості». Справедливість має свою логічну структуру, яка проникає в кожне право, незалежно від того, наскільки воно наближене або відокремлене від «абсолютної ідеї справедливості». З даної позиції, на думку Л. Лакамбра, справедливість «стає в праві логічною схемою і як така є тим же, що і право». Отже, право – завжди спроба здійснити справедливість, навіть якщо дана спроба не завжди повністю вдається [16].

У філософській науці справедливість часто визначається як поняття, рівноцінне всьому моральному. Слово «справедливий» використовується в значеннях «правильний», «обґрунтований», «істинний», «об'єктивний» при оцінці тих чи інших теоретичних положень. Поняттям справедливості користуються також для позначення «доброго» і «хорошого».

Для вирішення соціальних конфліктів виникає необхідність «нормативного стандарту справедливості». Певний метод вирішення конфліктів виправдовує себе лише в тому випадку, коли він дозволяє визначити «норму справедливості», яка є універсальною логічно і психологічно, тобто «володіє одночасно силою правди і авторитетом наказу», визначає загальні принципи координації різних видів діяльності вирішення виникаючих конфліктів.

Справедливість представлена в якості мінливих з урахуванням обставин «правил гри». «Правила гри» в суспільному житті не можуть не фіксувати в якості правомірних ті чи інші типи діяльності, такі, які, безумовно, відповідають інтересам «укладачів» даних правил, або їх захисників.

Рівність фактично є одноманітною, абстрактною, формальною і мертвою. Вона не рахується з життєвою складністю і людськими відмінностями. Рівність потребує формальних правил і задовольняється ними. Справедливість, в свою чергу, різноманітна,

конкретна і життєва. Вона вдивляється в живу людину, прагне вірно побачити її і предметно обійтись з нею. Справедливість неможливо ні знайти, ні створити на підставі формальних правил, бо вона вимагає живого споглядання різноманітного життя.

Отже, досліджуючи генезу філософсько-правового феномену справедливості в конституційному праві, співвідношення справедливості і права, можна підсумувати, що великі мислителі минулого обґрунтували висновки щодо того, що категорії права і справедливості мають багато спільного в походженні, сутності, функціях і змістовому вираженні. У той же час було б неправильним ототожнювати ці поняття, так як правові норми не завжди є справедливими, а справедливість не обмежується правовою сферою.

Справедливість значною мірою залишається явищем моралі, соціальним та етичним критерієм права.

У розумінні більшості філософів і юристів справедливість означає, в першу чергу, рівність і еквівалентність. Ці поняття конкретизуються в ряді правил, встановлених законодавством, в тому числі, що регулює здійснення судочинства. До таких правил належать, зокрема, норми про незалежний і неупереджений суд, про рівне право на звернення до суду, про обов'язок сторони довести ті обставини, на які вона посилається.

У сучасному конституційному праві вчені виходять з того, що незважаючи на нерівність здібностей і можливостей людей, вони повинні мати рівні права, і справедливість полягає в тому, наскільки ефективно підтримується баланс даних прав на законодавчому рівні. Конституція України гарантує кожному рівні права на судовий захист у межах конституційного, цивільного, господарського, адміністративного і кримінального судочинства України [5]. Норми, що передбачають вирішення спорів, зокрема

про поновлення порушеного права, не можуть суперечити принципу рівності усіх перед законом та судом і у зв'язку з цим обмежувати право на судовий захист. Однак справедливість полягає не тільки в рівності, але у відповідних ситуаціях, і в правильній, прогресивній нерівності.

Наприклад, застосування єдиної правової міри до суб'єктів, нерівних в правовому, соціальному та економічному статусі свідомо несправедливо в умовах будь-якої соціальної системи. Насправді, до поведінки різних в соціальному відношенні людей єдиний правовий масштаб часто і не застосовується, оскільки правові норми дають достатню можливість врахувати істотні особливості обставин конкретних справ при застосуванні закону.

Висновки. У розумінні більшості філософів і юристів справедливість означає, в першу чергу, рівність і еквівалентність. Ці поняття конкретизуються в ряді правил, встановлених законодавством, в тому числі, що регулює здійснення судочинства. До таких правил належать, зокрема, норми про незалежний і неупереджений суд, про рівне право на звернення до суду, про обов'язок сторони довести ті обставини, на які вона посилається.

Зміст конституційно-правового поняття справедливості обумовлений одночасним існуванням загальнолюдських цінностей і систем цінностей всередині суспільства. Вивчення справедливості як етико-юридичного феномену може відкрити загальне і незмінне в поглядах людей, усунути суб'єктивні, тимчасові і випадкові тлумачення, і надати цій ідеї вагомої теоретичної і практичної значущості.

Сучасна Україна проголошена Конституцією демократичною правовою державою, де на перше місце серед інших соціальних цінностей висуваються права і свободи людини і громадянина [5]. Тому основний акцент у дослідженні конституційно-правової сутності справедливості, особливо

у судочинстві, треба робити не на протиставленні поглядів різних класів і соціальних груп, а на реалізації тих норм моральності і справедливості, які склалися історично і передавалися від покоління до покоління, які повинні бути закріплені в праві у вигляді нормативних стандартів справедливості.

У статті досліджено генезу науково-правових поглядів вітчизняних та зарубіжних вчених і практиків з питань визначення філософсько-правового феномену справедливості судового розгляду в конституційному праві. Наголошено що, досліджуючи генезу філософсько-правового феномену справедливості в конституційному праві співвідношення справедливості і права, великі мислителі минулого обґрунтовували висновки щодо того, що категорії права і справедливості мають багато спільного в походженні, сутності, функціях і змістовому вираженні, у той же час було б неправильним ототожнювати ці поняття, так як правові норми не завжди є справедливими, а справедливість не обмежується правовою сферою. Доведено, що справедливість значною мірою залишається явищем моралі, соціальним та етичним критерієм права.

Аргументовано, що у розумінні більшості філософів і юристів справедливість означає, в першу чергу, рівність і еквівалентність. Ці поняття конкретизується в ряді правил, встановлених законодавством, в тому числі, яке регулює здійснення судочинства. До таких правил належать, зокрема, норми про незалежний і неупереджений суд, про рівне право на звернення до суду, про обов'язок сторони довести ті обставини, на які вона посилається. Визначено, що у сучасному конституційному праві вчені виходять з того, що незважаючи на нерівність зді-

бностей і можливостей людей, вони повинні мати рівні права, і справедливість полягає в тому, наскільки ефективно підтримується баланс даних прав на законодавчому рівні. Обґрунтовано, що Конституція України гарантує кожному рівні права на судовий захист у межах конституційного, цивільного, господарського, адміністративного і кримінального судочинства України. Норми, що передбачають вирішення спорів, зокрема про поновлення порушеного права, не можуть суперечити принципу рівності усіх перед законом та судом і у зв'язку з цим обмежувати право на судовий захист. Однак зазначено, що справедливість полягає не тільки в рівності, але у відповідних ситуаціях, і в правильній, прогресивній нерівності. Доведено, що зміст конституційно-правового поняття справедливості обумовлений одночасним існуванням загальнолюдських цінностей і систем цінностей всередині суспільства. Вивчення справедливості як етико-юридичного феномену може відкрити загальне і незмінне в поглядах людей, усунути суб'єктивні, тимчасові і випадкові тлумачення, і надати цій ідеї вагомої теоретичної і практичної значущості.

Ключові слова: справедливість, судовий захист, судовий розгляд, конституційне право, правова сфера, права людини, етико-юридичний феномен.

Zavalniuk I. Genesis of the philosophical and legal phenomenon of judicial justice in constitutional law

The article examines the genesis of scientific and legal views of domestic and foreign scientists and practitioners on the definition of the philosophical and legal phenomenon of judicial justice in constitutional law. It is noted that, investigating the genesis of the philosophical and legal phenomenon of

justice in constitutional law, the ratio of justice and Law, great thinkers of the past justified the conclusions that the categories of law and Justice have much in common in origin, essence, functions and semantic expression, at the same time, it would be wrong to identify these concepts, since legal norms are not always fair, and justice is not limited to the legal sphere. It is proved that justice largely remains a phenomenon of morality, a social and ethical criterion of law.

It is argued that in the understanding of most philosophers and lawyers, justice means, first of all, equality and equivalence. These concepts are specified in a number of rules established by law, including those regulating the conduct of legal proceedings. Such rules include, in particular, the rules on an independent and impartial court, on the equal right to appeal to the court, on the obligation of a party to prove the circumstances to which it refers. It is determined that in modern constitutional law, scientists proceed from the fact that despite the inequality of abilities and capabilities of people, they should have equal rights, and justice lies in how effectively the balance of these rights is maintained at the legislative level. It is proved that the Constitution of Ukraine guarantees everyone equal rights to judicial protection in the framework of constitutional, civil, economic, administrative and criminal proceedings of Ukraine. The rules providing for the resolution of disputes, in particular on the restoration of a violated right, cannot contradict the principle of equality of all before the law and the court and therefore restrict the right to judicial protection. However, justice lies not only in equality, but also in appropriate situations and in correct, progressive inequality. It is proved that the content of the constitutional and legal concept of justice is due to the simultaneous existence of universal values and value systems within

society. The study of justice as an ethical and legal phenomenon can reveal the general and unchangeable in people's views, eliminate subjective, temporary and random interpretations, and give this idea great theoretical and practical significance.

Key words: justice, judicial protection, judicial review, constitutional law, legal sphere, human rights, ethical and legal phenomenon.

Література

1. Аристотель. Етика. Київ, 2003. 198 с.
2. Гегель. Філософія права. Київ: Наукова думка, 2000. 524 с.
3. Гілюк. О. Тома Аквінський / авт. передм. В. Котусенко. 2-е вид. К.: Основи, 2003. 796 с.
4. Бекон Ф. Твори. В 2-х тт. Т. 1. Київ: Наукова думка, 2001. 590 с.
5. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к-96вр#Text> (дата звернення: 21.05.2020).
6. Кант І. Твори. В 6 т. Київ: Наукова думка, 2007. 441 с.
7. Марк Аврелій. Роздумування / пер. українською Омеляна Омеційського, Київ: Наукова думка, 2006. 238 с.
8. Платон. Держава. Київ: Наукова думка, 1971. Т. 3. Ч. 1. 656 с.
9. Руссо Ж.Ж. Два трактати про врядування / пер. з англ. Олександр Терех, Ростислав Димерець. Київ: Основи, 2001. 264 с.
10. Спенсер Герберт / Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. К.: Наукова думка, 2012. Т. 9. С. 742. 944 с.
11. Сенека Луцій Аней. Харків: Право, 2000. 688 с.
12. Тацій В., Тодика Ю. Проблеми становлення сучасного конституціоналізму в Україні. Право України. 2001. №6. С. 3.
13. Тодика Ю.М. Конституція України: проблеми теорії і практики. Харків: Факт, 2000 р. 260 с.
14. Цицерон Марк Тулій. Діалоги: Про державу. Про закони. Київ: Наукова думка, 2006. 224 с.
15. Ганс Кельзен. Чисте вчення про право. Харків: Паво, 2007. 212 с.
16. Hook S. Naturalism and democracy / In Naturalism and the human spirit. New York, 2004.

